

Heterogén változások egységes keretben: a kései latin ige kategóriái

Kiss Sándor

DE Francia Tanszék és ELTE Olasz Tanszék

0. *Tárgy és cél:* A kései (IV.-VIII. századi) latin nyelv igei kategóriarendszerében lejátszódott változások egységes keretben történő értelmezése; elméleti és módszertani következtetések levonása.

1. *Empirikus magállapítások:*

1.1. *Idő és aspektus:* A befejezett jelen (*cantauit, uēnit*) szemantikai kettőssége megszűnőben van: elbeszélő múltként él tovább, miközben perfektív jelentését melléknévi igeneves körülírások veszik át (*cantatum habet, uentus est*). Megjelenik a kivesző jövő idő (*cantabit*) pótlására hivatott főnévi igeneves körülírás (*cantare habet*).

1.2. *Igenem:* A szintetikus képzett szenvedő ige (*cantatur*) visszahúzódik, és a 'nem-aktív' tartományban több formáció verseng a helyettesítéséért: a létigével képzett analitikus szenvedő ige (*cantatus est*), a visszaható ige (*se cantat*) és a tárgyas igéből intranszitiválással alakult egyszerű ige (*mouet* 'mozgat' → 'mozog').

1.3. *Mód:* A kötőmód által hordozott szemantikai jegyek kifejezésében polarizálódás észlelhető: a 'szükségesség' jegyét mindinkább a kötőmód folyamatos jelene (*cantet*), a 'lehetőség'-ét a mód befejezett múltja (*cantauisset*) hordozza; a kötőmód másik két ideje marginalizálódik.

2. *A változások értelmezése:*

2.1. *A kiinduló szinkronia.* Korábbi változások következtében a klasszikus latin szinkroniában mindegyik említett kategória szemantikailag túlterhelt, azaz parafrázisokkal kimutathatóan polyszém volt. Jellegzetes kettősségek a befejezett jelen egyszerre perfektív és narratív jelentése; a szintetikus szenvedő igéhez tartozó virtuális ágens lehetséges vagy lehetetlen volta; a 'szükségesség' és a 'lehetőség' jegyének összefonódása a kötőmódban.

2.2. *A változások eredménye.* A diakrón tendenciák mindhárom esetben a polyszémia megszűnése irányában hatottak: a *cantatum habet* típusú körülírás markánsan fejezi ki a perfektivitást; a visszaható névmással vagy anélkül intranszitivált igék nem utalnak ágensre, ellentétben az analitikus szenvedő igével; a klasszikus kötőmódot jellemző szemantikai jegyek már gyakran más-más struktúrákhoz kapcsolódnak (a 'lehetőség' jegyét új modális körülírás – *cantare habebat*: a későbbi feltételes mód – is hordozhatja).

2.3. *A változások lefolyása.* A szóban forgó szemantikai értékek kifejezésébe bevont struktúrák többnyire a korábbi nyelvállapotban is léteztek, ritkább és stílusosan jelölt formában. Viszonyuk az igei kategóriákat szokásosan megjelenítő struktúrákkal „prezentációs opozícióként” jellemezhető: a szokásos és a jelölt struktúra referenciálisan nem áll szemben, ellentét nem konstruálható közöttük, használatuk a beszélő „prezentációs” választásától függ. Diakrón szempontból tekintve a jelölt változatok készen állnak a grammatikalizálódásra, amelyet a rendszer változási tendenciái megkövetelhetnek. Utóbbiak a kései latin korszakban, a szociolingvisztikai háttér megváltozásával válnak erőteljessé (nyelvi hagyomány iránti érzék meggyengülése, írásbeliség visszaszorulása, idegenajkú beszélők beáramlása).

3. *Elméleti és módszertani következtetések:*

3.1. *Alkalmazott modellek és verifikációjuk:* a rendszer aszimmetriája mint a nyelvi változás forrása (klasszikus strukturalizmus: Jakobson 1932/1971, Martinet 1955); szintaktikai szabályok együttesének változása és ennek pszicholingvisztikai háttere (klasszikus generatív megközelítések: Kiparsky 1968, Lightfoot 1991; grammatikalizáció és reanalízis: Hopper–Traugott 1993; romanisztikai alkalmazások: Detges–Waltereit 2008); szociolingvisztikai változatok együttélése és interferenciája (klasszikus kifejtés: Weinreich–Labov–Herzog 1968; latin specifikumok: Herman 2003).

3.2. *Módszertani következtetések:* A választott módszerek komplexnek kell lennie; az elvégzett vizsgálatban az adott modellek kombinálhatónak bizonyultak. A vizsgálat, ill. a rendelkezésre álló szöveganyag alapján kísérlet tehető egy szociolingvisztikai-pragmatikai modell kidolgozására, amely számot vet a beszélők nyelvi hagyományhoz történő viszonyulásával, valamint az egyes diskurzus-típusok jellegzetes felépítésével.

3.3. *Elméleti következtetések:* A fentebb ismertetett, kezdetben heterogénnek látszó empirikus tényanyag leírható egységes keretben. Az adott vizsgálat esetében az említett modellek közötti szintézist elősegíti az „explicitésre törekvés” elvének felismerése: a szociolingvisztikai háttérből is magyarázható módon a beszélők a kommunikációs aktusokban törekszenek a lexikai és grammatikai információ világosabb felszíni szétválasztására, és ezzel összefüggésben korlátozzák az emlékezetben elraktározandó elemek számát, akár a szintagmatikus láncok megnyújtása árán is. Végül: a leírt strukturális feszültségek léte, feloldásuk módja és új feszültségek keletkezése bizonyítja, hogy a rendszer a változás elvét magában hordozza. („Egy nyelv sem képes megvédeni magát azoktól a tényezőktől, amelyek a jelölt és a jelölő kapcsolatát percről percre módosítják. Ez a jel önkényes voltának egyik következménye” – Saussure 1916/1997:100).

Hivatkozások

- Detges, U. – Waltereit, R. (eds.) (2008): *The Paradox of Grammatical Change. Perspectives from Romance*. Amsterdam / Philadelphia.
- Herman, J. (2003): *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Budapest.
- Hopper, P. J. – Traugott, E. Cl. (1993): *Grammaticalization*. Cambridge.
- Jakobson, R. (1932/1971): „Zur Struktur des russischen Verbums”. In: Id.: *Selected Writings* II, 3-15. The Hague / Paris.
- Kiparsky, P. (1968): „Linguistic Universals and Linguistic Change”. In: Bach, E. – Harms, R. T. (eds.): *Universals in Linguistic Theory*, 170-202. New York / Chicago.
- Lightfoot, D. (1991): *How to set Parameters? Arguments from Language Change*. Cambridge Mass. / London.
- Martinet, A. (1955): *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Bern.
- Saussure, F. de (1916/1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest.
- Weinreich, U. – Labov, W. – Herzog, M. I. (1968): „Empirical Foundations for a Theory of Language Change”. In: Lehmann, W. P. – Malkiel, Y. (eds.): *Directions for Historical Linguistics*, 95-195. Austin / London.